

Espriu, Pere Quart i Gabriel Ferrater: tres poetes per al Realisme històric

Víctor MARTÍNEZ-GIL
Universitat Autònoma de Barcelona
victor.martinez@uab.cat

Résumé : Cet article propose de comprendre le Réalisme historique comme un large mouvement qui n'est pas limité à la littérature sociale. Le Réalisme historique, tel qu'il a été proposé par ses promoteurs, apparaît ainsi comme un moment de la modernisation de la littérature catalane. On y soutient que Salvador Espriu, Pere Quart et Gabriel Ferrater sont les poètes qui, malgré des œuvres à des intentions très différentes, font partie du Réalisme historique qu'ils ont contribué à mettre en place avec leurs œuvres publiées en 1960.

Mots-clés : Salvador Espriu, Pere Quart, Gabriel Ferrater, Réalisme historique, poésie sociale, littérature catalane.

El 17 de desembre del 2005, durant la Primera Jornada Salvador Espriu realitzada a Arenys de Mar, Joaquim Molas va fer una conferència que ha quedat inèdita per voluntat expressa del seu autor. Com que, malgrat tot, va ser llegida en un acte públic, em permeto de parafrasejar-la¹. Explicava Molas com Espriu, a finals dels cinquanta, va trobar una sortida als seus dubtes existencials amb *La pell de brau*. A la Universitat, ens va dir Molas, corria la brama entre els estudiants que la literatura catalana era una cosa molt –la paraula és seva– «carca», i que, per tant, la literatura bona era la castellana, amb tres noms que servien de bandera: Antonio Machado, Miguel Hernández i Blas de Otero, que en aquell moment vivia a Barcelona. Aleshores, va dir Molas, ell i Joaquim Horta van voler inventar-se una «competència» catalana a aquests tres noms: Pere Quart com a Machado, Salvat-Papasseit com a Miguel Hernández i l'Espriu de *La pell de brau* com a Blas de Otero. Era, això, una manera de contestar al «progre» de torn que, si Machado deia això, Pere Quart deia allò, i que si Blas de Otero deia tal cosa, Espriu deia allò altre. Tot plegat ens situa en el moment de creació del que després es va anomenar Realisme històric, que és el que explica que ara parlem d'Espriu, de Pere Quart i, encara que Molas no el citi, de Ferrater.

Aquesta operació, naturalment, no era pas un exercici rigorós de literatura comparada. No cal ara entrar en les diferències evidents de context i de significat dels poetes castellans i dels catalans. Molas era aleshores conscient, i ho és ara, que tot plegat era «un ús polític, clarament polític, voluntàriament polític» dels autors catalans. Un ús, a més, i això és important, al qual Espriu «s'hi va prestar», ja que els poemes de *La pell de brau* Espriu els llegia als estudiants que Molas i el seu cercle li portaven a

Aquest treball s'inscriu en el Projecte de Recerca FFI2008-02987/FILO.

¹ D'altra banda, i amb posterioritat a la lectura d'aquest text, la conferència, en la transcripció que en va fer la professora Glòria Casals, ha estat consultada i utilitzada ja, amb el vistiplau de l'autor, com a material bibliogràfic (vegeu CABRÉ I MONNÉ, Rosa. «“Per a Joaquim Molas, l'estimat amic”. Cartes i targetes de Salvador Espriu a Joaquim Molas (1958-1970)». *Estudis de llengua i literatura catalanes/LXI. Miscel·lània Joaquim Molas* 6. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 173-228).

casa. En efecte, tot plegat tenia l'aire d'un muntatge, però d'un muntatge necessari. A començaments dels anys seixanta, la resistència cultural catalana que s'havia format durant la postguerra ja no era, ja no podia ser, una referència. Havia quedat ultrapassada pel temps, no podia connectar amb la modernitat. I tots sabem que si la literatura catalana ha sobreviscut fins als nostres dies és perquè en els diferents moments històrics ha aconseguit de veure's a si mateixa com a actual, no pas com una expressió regional, folklòrica o nostàlgica, sinó com una eina útil per interpretar l'actualitat social de cada moment. La literatura catalana, podríem dir, ha estat una literatura prescindible que ha sabut fer-se socialment imprescindible. I quina era la modernitat literària que s'havia anat definint a l'Estat espanyol aleshores? Molas citava tres autors, tres poetes: Machado, Hernández i Blas de Otero. Recordem que el 1952 Gabriel Celaya, a l'*Antología consultada de la Joven Poesía Española*, havia considerat la poesia com «un instrumento, entre nosotros, para transformar el mundo»². Escriptors com José Hierro, Eugenio de Nora, Blas de Otero o el mateix Gabriel Celaya creien que el seu deure, en paraules de Gerald G. Brown, era «renunciar a consideraciones estéticas con objeto de romper el silencio y denunciar la injusticia con palabras claras y coléricas, y a menudo en un lenguaje llano y prosaico»³. És el que es va conèixer com a «poesía social». El 1944 apareixen ja llibres com *Hijos de la ira*, de Dámaso Alonso, o revistes com *Espadaña*, el 1947 Celaya publica *Tranquilamente hablando* i, el 1955, surt *Pido la paz y la palabra* de Blas de Otero. Des d'aquí es reivindicaran les figures de Machado i de Miguel Hernández, mort a la presó el 1942.

Durant els anys seixanta, aquest model ja començava a veure's antic, però el fet determinant era que la poesia catalana no l'havia assimilat. Abans del 1960, quins llibres de poesia en català podien oferir aquesta lectura social? La veritat és que, de manera estricta, cap. És clar que, com va escriure Palau i Fabre, durant l'etapa més dura de la clandestinitat, entre el 39 i el 46 per entendre'ns, el mateix fet d'escriure en català, de «procurar expandir-lo, publicar clandestinament, era ja comprometre's, baldament fos cantant una rosa o la cabellera d'una noia»⁴. A finals dels cinquanta, però, aquest compromís lingüístic ja no era suficient. Calia una modernització literària, i aquesta modernització va venir de la mà del realisme. En el pròleg per al seu llibre *Com llances*, publicat el 1961, Francesc Vallverdú era ben conscient d'aquesta relació entre poesia realista i modernització:

A França, a Itàlia, a Castella s'ha produït una enorme reculada de la poesia-misteri. A casa nostra, en canvi, hi ha una desproporció gran entre el que el nostre país reclama i el que els nostres poetes li donen. És una situació anòmala, que cal corregir si la literatura catalana vol ésser autènticament actual⁵.

Aragon i Éluard a França i Quasimodo a Itàlia serien els poetes que, segons Vallverdú, exemplificaven la renúncia a poètiques com el surrealisme o l'hermetisme per acostar-se a una visió més «circumstancial» de l'acte poètic. Una visió, en definitiva, que tenia al darrere la vinculació amb el partit comunista dels escriptors

² Cito de RIBES, Francisco. *Antología consultada de la Joven Poesía Española (edición facsimilar de la realizada en 1952)*. València: Prometeo, 1983, p. 44.

³ BROWN, Gerald G. *Historia de la literatura española 6/1. El siglo XX*, edición revisada por José-Carlos Mainer. Barcelona: Ariel, 1985, p. 252.

⁴ PALAU I FABRE, Josep. «Problemàtica de la poesia, ara i aquí (1974)». *Quaderns de l'alquimista*. Barcelona: Pòrtic, 1976, p. 59.

⁵ Cito de VALLVERDÚ, Francesc. *Temps sense treva (Obra poètica completa)*. Palma: Lleonard Muntaner editor, 2009, p. 492. Pensem en alguns paral·lelismes amb la literatura gallega: el 1962 Celso Emilio Ferreiro publica *Longa noite de pedra*.

francesos i amb l'antifeixisme en el cas italià. Aquests vincles van donar fruits poètics ja a finals dels anys trenta (les *Nuove Poesie* de Quasimodo són escrites entre el 36 i el 42) i al llarg de la dècada dels quaranta: *Liberté*, de Paul Éluard, és del 1942, i *Giorno dopo giorno*, de Quasimodo, del 47. Aquesta evolució, però, també la va reflectir la literatura catalana durant els anys de la Guerra Civil. Al costat de textos coneguts i reconeguts com l'*Oda a Barcelona* de Pere Quart, la literatura catalana va oferir nombrosos exemples, com ha explicat Maria Campillo, d'una nova atenció a la realitat, és a dir, a l'experiència de la vida al front i a la rereguarda⁶. La literatura catalana recorrerà al gènere del romanç, com ho feia també l'espanyola (Alberti, Altolaguirre o Miguel Hernández entre d'altres), per descriure la realitat que els poetes contemplaven. El fort càstig a què va ser sotmesa la ciutat de Barcelona va inspirar poemes com «Romanç del bombardeig», de Cèsar-August Jordana, o com les «Elegies civils» de Ramon Bech o «A un infant mort en un bombardeig» de Josep Janés i Olivé⁷. Aquesta evolució cap a una literatura realista va quedar tallada amb el desenllaç de la guerra. Per bé que molts exiliats van donar, en les seves obres de ficció, testimoniatge del que havien viscut, a l'interior la cultura catalana es va reorganitzar en la clandestinitat i, tot i que no va abandonar els temes civils (què és també, si no, un llibre com les *Elegies de Bierville* de Carles Riba?), es va imposar un tipus de reflexió d'inspiració postsimbolista i culturalista. És aquest bloc literari el que, a finals dels anys cinquanta, es veia com a obsolet, allunyat de la modernitat i lligat a un sistema cultural que vivia en les catacumbes.

Salvador Espriu, però, ja va ser considerat com un model per trencar aquesta closca molt abans que escrivís *La pell de brau*. L'any 1949, Josep Pedreira va inaugurar «Els llibres de l'Óssa Menor» amb *Les cançons d'Ariadna*, i ho va fer amb una intenció molt concreta:

L'any 1949 Salvador Espriu era el millor nom que jo podia triar per encapçalar «L'Óssa Menor», i l'únic gosaria dir. Riba, Carner, Foix, encara que admirats, no els sentia tan a prop de la meva sang com hi sentia Salvador Espriu. Els poemes de *Les cançons d'Ariadna* expressaven el rebuig de la situació, i els vaig prendre com a bandera de resistència, i així mateix –crec jo– varen ésser interpretats pels seus lectors⁸.

Salvador Espriu va començar a escriure *La pell de brau* l'any 1957 i l'acabaria el 1958. Quan va publicar el llibre va dedicar-lo a Carles Riba, mort el 1959. La mort de Riba, com s'ha dit tants cops, marca, sens dubte, un moment d'inflexió literària, potser només semblant al que, el 1911, va marcar la de Joan Maragall. Naturalment, la mort de Riba no va ser pas el detonant del decantament poètic català cap al realisme, perquè les dates d'aquest decantament són anteriors, com hem vist en Espriu, però com també podem veure en altres poetes: el 1959, si hem de fer cas al que ell en diu, va posar-se a escriure poesia Gabriel Ferrater, i alguns poemes de *Com llances*, de Francesc Vallverdú, són del 1956⁹. Encara abans, el 1954, Jordi Sarsanedas havia publicat *La*

⁶ Vegeu CAMPILLO, Maria. «La literatura de la guerra civil». DD.AA. *Literatura de la guerra civil. Memòria i ficció*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, p. 27-48.

⁷ Vegeu CAMPILLO, Maria (ed.). *Quan plovién bombes. Textos literaris catalans sobre els bombardeigs de Barcelona / Quando piovevano bombe. Testi letterari catalani sui bombardamenti di Barcellona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2008, 96 p.

⁸ DD.AA. *Memòria de Salvador Espriu*. Arenys de Mar / Barcelona: Centre de Documentació i Estudi Salvador Espriu / Edicions 62, 1988, p. 137.

⁹ Enric Balaguer veu una primera etapa inicial en el procés de penetració del realisme en la literatura catalana en els anys 1956-57 fins al 1960, una segona des d'aquest any fins al 1968 i un moment de

Rambla de les Flors amb trets, si es pot dir així, «neo-realistes» i, fins i tot, socials. Vicent Andrés Estellés, a partir de *La nit* (1956), també apuntava cap a la realitat quotidiana. Això per quedar-nos amb la poesia, perquè, en la narrativa, Josep M. Espinàs va anar fent una evolució des de l'existencialisme i del neo-realisme fins a continguts d'un més alt compromís social al llarg dels anys cinquanta. És evident, però, que la mort de Carles Riba va facilitar les coses, i que a partir del 1959 les noves tendències literàries es van poder organitzar amb més visibilitat: aquell mateix any, Josep Pedreira va fundar el premi Salvat-Papasseit per a poetes joves, i la *Cinquena antologia poètica universitària 1956-1958* va refermar els camins realistes que l'antologia anterior, apareguda el 1956, tan sols insinuava. La joventut universitària, abrivada per la vaga dels tramvies del 1951, que havia marcat una nova manera d'oposar-se al règim, es va abocar a la lluita política clandestina i a la poesia realista com a dues cares de la mateixa moneda¹⁰. El 1959 és també, com s'ha remarcat sovint, l'any de l'aparició de *Serra d'Or*, transformació d'un anterior butlletí intern, la qual cosa volia dir que, per fi, la literatura catalana podia deixar de dependre de publicacions com *Destino* per donar-se a conèixer i per establir debats (també la revista *Poemes* serà en aquest sentit important). Finalment, l'aparició, el 1960, de *Vacances pagades*, de *La pell de brau* i de *Da nuces pueris* va permetre a més, per primer cop, comptar si més no amb dos referents sòlids, em refereixo a Pere Quart i a Espriu, per oposar, com hem vist, als poetes coetanis castellans. I amb un autor nou de gran qualitat, Gabriel Ferrater, per donar visibilitat al procés de modernització poètica. La cosa es va fer tan grossa, que, el 1962, la revista *Serra d'Or* va proposar una enquesta sobre la «poesia social» amb unes preguntes redactades per Albert Manent que, com ja van veure els enquestats i com després ha reconegut la crítica, eren més aviat capcioses i clarament hostils al tema proposat a debat. L'enquesta ja ha estat comentada per la crítica, però no vull deixar de remarcar la resposta de Joaquim Molas, el qual va voler definir l'estètica realista: la poesia social seria tant una obra artística com una denúncia; entendria l'home com un ésser vinculat a una col·lectivitat i a una època determinades; seria realista en el sentit «vigent des dels anys 30», és a dir, s'entén que vinculada als projectes polítics comunistes; seria més aviat discursiva i utilitzaria formes lingüístiques col·loquials i fins i tot vulgars; els gèneres preferits no serien els lírics, sinó els èpics i els satírics; i seria escrita per ser recitada davant d'un gran auditori¹¹. D'altres enquestats, com Castellet, també insistien en l'abast col·lectiu d'aquesta poesia, o, com Vallverdú, en el seu caràcter transformador i de combat contra unes estructures socials anacròniques. Això al costat de respostes força més escèptiques com les de Joan Fuster. Per tant, i com ho remarcava Castellet, la poesia social no ho era només pel contingut, sinó per l'aparició de noves estructures formals: a un contingut revolucionari se li ajuntava una estètica basada en la renúncia al símbol (o, més aviat, amb l'adopció de símbols i metàfores molt clarament desxifrables en un sentit d'oposició política) i un discurs referencial que s'estructurava en forma èpica o satírica amb aires d'himne i en

transició cap a les poètiques dels setanta entre aquest any i el 1974 (vegeu BALAGUER, Enric. «Estudi introductoriu». *Dinou poetes dels seixanta*, BALAGUER, Enric ed. València: Tres i Quatre, 1987, p. 13).

¹⁰ Per a aquests i altre referents, vegeu MARFANY, Joan- Lluís. «El realisme històric». *Història de la literatura catalana*, RIQUER / COMAS / MOLAS ed. Barcelona: Ariel, 1988, p. 221-283.

¹¹ Vegeu A.M. «Enquesta: La poesia social – 1ª part». *Serra d'Or*, vol. IV, nº 3 (març 1962), p. 34-37 i «Enquesta: La poesia social – 2ª part». *Serra d'Or*, vol. IV, nº 4 (abril 1962), p. 41-43. La resposta de Molas va aparèixer al segon lliurament. Amb petites variants, aquest és el tipus de definicions que es donaran per a la poesia social i més en general, tot i que ja veurem que no es poden identificar, per al realisme de l'època (vegeu BALAGUER, Enric. *Op. cit.*, p. 22-28). Significativament, quan Castellet i Molas parlin de la poesia *realista* i *històrica* a *Poesia catalana del segle XX* (1963) no hi haurà referències al realisme en el sentit dels anys 30.

llenguatge col·loquial. Unes formes estètiques de movilització social i política, en definitiva. Tots aquests trets els trobem molt ben definits de manera pràctica en un poema de Francesc Vallverdú, «Confidencial», del qual val la pena reproduir un fragment:

No. No vull ser poeta.
Ho dic de tot cor:
avui
no vull ser poeta.

Vull parlar clar.
Vull dir llum perquè la llum s'encengui.
Vull dir vida perquè les paraules visquin.
Vull fer versos dolents
i dir (com Celaya) als crítics
«que estiman, con razón sin duda,
mis versos muy malos»¹².

Plantejades aquestes qüestions en tota la seva cruessa, la pregunta és òbvia: podem considerar Salvador Espriu, Pere Quart o Gabriel Ferrater com a autors de poesia social? De tots tres, el que em sembla més acostat a aquesta estètica en un moment de la seva trajectòria és, sens dubte, Pere Quart. Segons Segi Beser, que el considerava un moralista, «*Vacances pagades* és una poesia de lluita, de combat, i és també una poesia classista que dóna testimoniatge de l'esfondrada d'una classe social, la burgesa»¹³. En efecte, el llibre –encara que no és tan sols això– conté alguns dels exemples més reeixits de crítica als mites burgesos des d'una perspectiva combativa i satírica. És del tot dubtós, en canvi, el paper de Gabriel Ferrater, el qual, a l'enquesta de *Serra d'Or*, quan li demanaven de definir la poesia social, responia d'una manera més aviat fastiguejada i displicent: «No sóc jo qui l'ha de definir. Pel que em sembla veure, els qui en parlen entenen poesia política d'esquerra»¹⁴. I, en el text que tancava *Da nuces pueris*, va escriure amb totes les lletres: «Detesto les cases on fa fred i les ideologies»¹⁵. De fet, només cal llegir-se «*In memoriam*» per veure com la Guerra Civil és, tan sols, el punt de partida per parlar de la seva educació sentimental i de la por. És a dir, de la dimensió moral, i social en tant que moral, no pas política, de l'home. És evident que Ferrater és un poeta realista. Ara, de realisme n'hi ha de moltes menes. Dolors Oller va descriure el realisme poètic posterior a la Segona Guerra Mundial en aquests termes:

Es torna a recuperar l'experiència moral explícita, la inspiració ètica i la reflexió sobre la realitat observable com a temes i recursos del fet poètic. Poetes com Auden, Pavese, Passolini, Ferrater o Lowell recuperen l'expressivitat realista per a la seva figuració poètica. Cap de les innovacions de l'avantguarda no els és estranya però, recollint-les, aquesta altra manera, aquesta altra tessitura posarà l'accent en un aspecte que constituirà el tercer ordre [després de la figuració simbòlica i de la figuració conceptual] de la modernitat: la figuració de l'objectivitat¹⁶.

¹² De *Qui ulls ha* (1962). *Op. cit.*, p. 117.

¹³ Cito de BESER, Sergi. «Pròleg» a Pere QUART. *Vacances pagades*: Barcelona, Proa, 1984, p. 21. Vegeu també sobre l'autor, des d'un moment contemporani al Realisme històric, DD.AA. *De Joan Oliver a Pere Quart*. Barcelona: Edicions 62, 1969.

¹⁴ Dins «Enquesta: La poesia social – 1ª part». *Art. cit.*, p. 34.

¹⁵ Cito de FERRATER, Gabriel. *Da nuces pueris*. Barcelona: Edicions 62 / Empúries, 1998, p. 75.

¹⁶ OLLER, Dolors. «Els tres ordres de figuració a la poesia moderna i algunes consideracions sobre la postmoderna». *La construcció del sentit*. Barcelona: Empúries, 1986, p. 74.

Aquest realisme objectivista i d'arrel moral, que no barra el pas als recursos simbòlics ni avantguardistes, queda força lluny de la idea d'una poesia al servei de la transformació social. Per això els estudiosos solen encasellar Ferrater en un realisme de reflexió moral diferent del que preconitza una funció cívica i política¹⁷. Això no treu que després, al Price, l'any 1970, Ferrater recités amb gran èxit la seva «Cançó del gosar poder», però aquest fet no ens autoritza en cap cas a situar-lo dins l'òrbita de la poesia social. Què dir, per últim, de Salvador Espriu i de *La pell de brau*? En realitat, l'obra d'Espriu, ja des de la narrativa dels anys trenta amb llibres com *Ariadna al laberint grotesc*, podia ser llegida com una evolució expressionista d'un realisme al·legòric o simbòlic que estrafeia i superava el que, segons Dolors Oller, havien practicat els noucentistes¹⁸. És per això que Josep Pedreira podia interpretar com interpretava *Les cançons d'Ariadna*. Com ha estudiat Olívia Gassol, durant els primers anys seixanta *La pell de brau* es va considerar com una obra representant de la poesia social, però aviat es va imposar l'opinió de Joan Fuster, el qual va proposar de considerar-la més aviat com una poesia cívica o, a tot estirar, política¹⁹. El mateix Espriu es va apuntar a aquesta idea: la seva poesia era més una poesia d'intenció civil a la manera de Maragall que no pas compromesa en un sentit social de militància política. De mica en mica, a més, van anar sorgint estudis que, de Fuster a Arthur Terry, van lluitar per considerar *La pell de brau* com un llibre complex que no desdeia pas de la resta de la producció espriuana²⁰. Certament, *La pell de brau* contenia poemes que Espriu ja devia concebre, des d'una simplicitat més aparent que real, com a aptes per ser divulgats, llegits i interpretats des d'un punt de vista ètic i patriòtic que es podia confondre amb el social. D'altra banda, en una situació de dictadura i d'opressió social i nacional, qualsevol proclama sobre el somni o la llibertat, o la nit i l'albada, podia admetre lectures polítiques que cadascú farcia des de la seva idea de com havia de ser la llibertat futura. I, aquesta mena de poemes, Espriu els continuarà escrivint, com, per exemple, «El meu poble i jo». Molts equívocs, a més a més, es podien sustentat en el gust d'Espriu pel miserabilisme i en la seva tendència a identificar el poble català, i a ell mateix, amb captaires i desheretats.

Per tant, ni Espriu ni Ferrater no feien poesia social. Feien, però, Realisme històric? L'etiqueta, la van proposar Josep M. Castellet i Joaquim Molas el 1963 al llibre *Poesia catalana del segle XX* i, ja Molas tot sol, a *La literatura de postguerra* (1966). A *Poesia catalana del segle XX*, Castellet i Molas van separar en dos l'apartat «1959-1962. La presa de consciència històrica». Al primer, intítulat «Els ponts de diàleg» hi havia, tan sols, poemes d'Espriu i de Pere Quart. Al pròleg, els antologuistes advertien que *La pell de brau* no era poesia social, sinó poesia civil, tot i que deixaven clar que, per a ells, era sobretot «una presa de consciència històrica en relació amb el país, a través d'unes intencions objectives, més enllà de les sensacions, dels records, dels sentiments afectius de l'autor»²¹. El segon apartat, «La poesia nova», s'obria amb poemes de Gabriel Ferrater, seguits d'altres de Josep M. Llompart, Xavier Amorós, Francesc Vallverdú i Miquel Bauçà. Aquesta poesia, qualificada pels antòlegs de «*realista i històrica*», tenia

¹⁷ Vegeu BALAGUER, Enric. *Op. cit.*, p. 33-38.

¹⁸ Vegeu OLLER, Dolors. *Op. cit.*, p. 71.

¹⁹ Vegeu GASSOL I BELLET, Olívia. *La pell de brau de Salvador Espriu o el mite de la salvació*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, 209 p.

²⁰ Vegeu, per citar-ne un exemple més recent, MIRALLES, Carles. «*La pell de brau*: construcció poètica, sentit i interpretació». *Si de nou voleu passar. I Simposi Internacional Salvador Espriu*, MARTÍNEZ-GIL, Víctor / NOGUERA, Laia ed. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 93-127.

²¹ CASTELLET, Josep M. / MOLAS, Joaquim. *Poesia catalana del segle XX*. Barcelona: Edicions 62, 1963, p. 186.

com a objecte, segons ells, el conjunt de la cultura «enriquidora de l'home i alliberadora de les innombrables alienacions que l'oprimeixen»²². La formulació, com veiem, era, tot i que al darrere podia haver-hi un desig o un projecte de promoció de la poesia social, prou ambigua, i quedava reblada amb la descripció final que feien dels nous poetes:

La nostra intenció, doncs, ha estat únicament de fer un petit mostrari de la varietat de llur poesia que té com a característica comuna la intenció realista: des del poema de tema quotidià, fins al poema de caire polític; des de l'autobiografia, fins a la tipificació dels esdeveniments històrics; des de la poesia amorosa, fins a un nou tipus de poesia patriòtica: res més²³.

És a dir, sota l'etiqueta de Realisme històric, el que es volia englobar en realitat era una pluralitat de realismes²⁴. Des d'un punt de vista programàtic, és evident que Castellet i Molas tenien al cap la poesia social, però també sabien que aquesta no era pas l'única poesia realista que s'estava fent en aquells moments. Per això, des d'un punt de vista descriptiu, adoptaven l'adjectiu «històric». Haurien pogut parlar de «Realisme social», ja que «socialista», com s'ha dit algun cop, no era possible per motius evidents de censura, però no ho van fer²⁵. I és per això que, amb tota la seva ambigüitat, l'etiqueta ens és encara útil a nosaltres per descriure el període de modernització literària que *grosso modo* aniria del 1959 al 1968, sense oblidar que, naturalment i com passa en tots els períodes, hi ha altres estètiques més enllà de les dominants, i que el realisme no s'acaba pas el 1968²⁶. És aquest ús ampli del terme el que fa que puguem dir que Ferrater va ser un poeta del Realisme històric, si fem l'esforç de superar el sentit subterrani que l'adjectiu pugui tenir de «Realisme social», o que també ho va ser Salvador Espriu gràcies a les seves poesies de més alt contingut cívic i patriòtic. I, tot i que parlo de modernització literària, és evident que tot plegat s'ha de situar en una etapa més general de la cultura i de la política del país, una etapa de renovació que abasta tots els camps, des del social a l'econòmic, l'editorial o l'historiogràfic (també pel que fa a la historiografia literària, de la mà de Joaquim Molas) i que ha estat definida amb el nom de Seixantisme.²⁷

Un dels problemes que tenim avui dia a l'hora d'acostar-nos al període és el descrèdit de l'estètica realista, com escriu Vicent Simbor:

Des de l'endemà mateix de la lenta dissolució del moviment conegut entre nosaltres amb el nom de Realisme Històric, des de tot just encetada la dècada del 1970, doncs, es podria afirmar que l'infortuni literari s'ha abatut sobre aquest moviment poderós o fins i tot hegemònic durant el seu regnat literari²⁸.

²² *Ibid.*, p. 198. La distinció entre els més grans i els més joves Molas també l'aplica a *La literatura de postguerra*.

²³ CASTELLET, Josep M. / MOLAS, Joaquim. *Op. cit.*, p. 199-200.

²⁴ Aquesta intenció d'obertura dels teòrics del Realisme històric, tot i que la crítica sembla que no ho hagi volgut entendre, ja va ser explicitada per Joan-Lluís Marfany en la seva col·laboració a la *Història de la literatura catalana*. *Op. cit.*, p. 249-251. Sobre els diversos realismes efectius en la poesia de l'època, vegeu AULET, Jaume. «La poesia catalana dels anys seixanta i els diversos usos del realisme». *Caplletra*, nº 28 (primavera 2000), p. 33-50.

²⁵ En el fons, a *Poesia catalana del segle XX*, renunciem explícitament a l'adjectiu «social» (vegeu p. 196).

²⁶ Sobre aquestes dues qüestions, vegeu AULET, Jaume. *Art. cit.*

²⁷ Sobre el Seixantisme, vegeu l'editorial publicada al número 309 (gener 2006) de *L'Avenç*, i MASCARELL, Ferran. «Noucentisme i 'Dosmilisme'». *El Periódico* (13-III-2006).

²⁸ SIMBOR, Vicent. *El realisme compromès en la narrativa catalana de postguerra*. València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 9.

Àlex Broch, al pròleg per a la nova edició de l'obra completa de Francesc Vallverdú, escriu el següent sobre el prejudici que reben els escriptors adscrits al realisme:

Francesc Vallverdú ha estat fidel a l'estètica realista. Per a uns haurà estat un encert perquè així home i poeta apareixen com un tot inalterable sense acceptar canvis externs que li són estranys. Per a d'altres pot ser un clar error en atorgar a la literatura i a la creació una condició i funció que, creativament, la disminueix o la pot disminuir²⁹.

De fet, aquest descrèdit és no tant del realisme en si com del realisme social. En realitat, aquí tenim dues qüestions. La primera, que ja hem vist que no té gaire sentit, és la confusió entre el Realisme històric i la literatura social o d'inspiració marxista³⁰. La segona, la del valor de la literatura compromesa en un sentit ideològic d'esquerres. Té raó Vicent Simbor quan opina que «s'ha arribat a identificar, en la major part dels casos, literatura social amb literatura pamfletària, d'escàs o nul atractiu literari»³¹. Algun dia, però, ens hauríem de posar d'acord en si, realment, la poesia social, compromesa o d'esquerres és també, o no, poesia. Si considerem Francesc Vallverdú o Joaquim Horta (Xavier Amorós no fa ben bé poesia social) com a poetes en ells mateixos, independentment de la ideologia. Llavors, per exemple, potser un llibre com el que Horta va publicar el 1960, *Paraules per a no dormir*, podria ser objecte d'una lectura que s'aturés en els seus valors poètics i, a partir d'aquí, el valorés, en positiu o en negatiu, com a tal. Ara bé, encara que el judici fos negatiu o tebi (i és una pura hipòtesi), això no indicaria pas necessàriament que la poesia social no pot ser poesia, sinó que el poeta no ha aconseguit transcendir, sense que això volgués dir negar-la, la pròpia ideologia³². És Blas de Otero un gran poeta? Si no ho fos, és perquè no és prou bo o perquè és massa social? De fet, aquestes preguntes sobre ideologia i poesia també ens les podríem fer amb poetes d'inspiració catòlica ortodoxa (i aquí s'hi poden posar els noms que es vulgui de la nostra tradició). Molts prejudicis, però, van en contra de fer aquests plantejaments recíprocs. Avui dia, quan la narrativa catalana s'ha tornat a acostar al testimoniatge i a la memòria històrica, i quan una part de la poesia més innovadora del país vol recuperar una posició violenta i dura encarada amb la realitat, em sembla una mostra clara de la desestructuració del sistema literari català el fet que no s'hagi produït una recuperació, ni que sigui en el sentit de no menysprear la pròpia tradició, dels autors de la poesia social o de narradors com Víctor Mora o Estanislau Torres.

Tenir clares aquestes qüestions ens ajudaria a encarar amb més serenitat la poesia (i no només, però aquí he tractat, com era el tema de la Jornada, de poesia) del Realisme històric, fins i tot quan no és poesia social. Fixem-nos que Gabriel Ferrater i Salvador

²⁹ BROCH, Àlex. «L'obra poètica de Francesc Vallverdú», dins VALLVERDÚ, Francesc. *Op. cit.*, p. 10. A partir d'aquí, es tendeix a valorar tot allò que s'aparta de la poesia social (vegeu p. 19).

³⁰ La trobem per exemple, i se'n podrien citar molts més casos però no els detallaré, a BROCH, Àlex. «Sobre el concepte de realisme i realisme històric». *Caplletra*, n° 28 (primavera 2000), p. 11-18.

³¹ SIMBOR, Vicent. *Op. cit.*, p. 10.

³² En tot cas, per arribar a aquests judicis cal reeditar i analitzar l'obra d'aquests poetes, com recentment ha passat amb la de Vallverdú (vegeu una ressenya de *Temps sense treva (Obra poètica completa)* a LLAVINA, Jordi. «Encara les paraules», suplement *Cultura* del diari *Avui* [8-IV-2010], p. 12-13). Tot i les prevencions contra el realisme, tant aquesta ressenya com el pròleg d'Àlex Broch ja citat posen de manifest, com ja s'havia defensat als anys seixanta, que el corrent no està pas renyit amb formes retòriques, des de la recuperació de patrons mètrics oblidats fins al joc amb la tradició. Sembla injust negar això (Enric Balaguer, a «Poesia i "realisme històric"». *Caplletra*, n° 28 [primavera 2000], p. 19-32, prefereix parlar de neorealisme a l'hora de qualificar poemes realistes que siguin bons estèticament).

Espriu són dos autors valorats en la mesura que la crítica els ha pogut allunyar del Realisme històric, entès com a època de literatura social. En canvi, Pere Quart és, dels tres, el que ha quedat més malparat, en part perquè, si més no pel que fa a una època important de la seva poesia, se l'ha continuat identificant negativament amb el Realisme històric³³. Si tenim clara la distinció entre Realisme històric i poesia social, i si tenim clar que la poesia social també es pot considerar com a poesia, ens hauríem estalviat molts malentesos. Fixem-nos en una formulació diàfana possible: Gabriel Ferrater i Salvador Espriu són dos grans poetes del Realisme històric, el primer des d'una posició que conté aspectes de realisme moral i quotidià i el segon des de la poesia cívica i patriòtica tal com l'escriu a partir de finals dels cinquanta, i Pere Quart és un gran poeta del Realisme històric perquè, durant aquest període, accentua els aspectes socials i compromesos de la seva literatura.

³³ Vegeu, pel que fa a la crítica sobre l'autor, MALÉ, Jordi. «Joan Oliver (Pere Quart)». *Panorama crític de la literatura catalana. Segle XX. De la postguerra a l'actualitat*, BOU, Enric dir. Barcelona: Vicens Vives, 2009, p. 210-215.